

DRUŠTVENA ZNANOST I DRUŠTVENE PROMJENE

Esad Ćimić

Institut za primijenjena društvena istraživanja, Zagreb

UDK 316.42

Prethodno priopćenje

Primljeno: 2. 1. 1995.

Autor nastoji pokazati kako nije dostatno konstatirati, pa čak ni objasniti, društvenu pojavu; valja se odvažiti na prosudbu koja teži tome da vrednuje mjeru napretka ili pak mjeru njegova onemogućavanja. Ustvrdjuje se da je za hrvatsko društvo karakteristična neujednačenost i neravnomjernost koja se ukazuje u razvoju između posebnih područja, gospodarskih grana i, osobito, regija, zatim u dosegu i ritmu promjena te neravnomjernoj raspodjeli socijalnih i osobnih tegoba.

1.

Moderno vrijeme izbacilo je na površinu spoznaju o neopozivu raskidu čovjeka sa svijetom i gotovo nametnulo istinu po kojoj je čovjek beznadno prepušten sebi samome i "metafizičkom prokletstvu"¹. To sugerira uznemirujuću uzaludnost bilo kakve njegove značajne akcije, budući da je udesna zakonomjernost čovjeka bespomoćno uputila u okrilje ništavila.

Situacija u kojoj smo se našli, dobroano i protiv svoje volje, obojena je suviše tamnim tonovima što intenzivno odvrćaju naš pogled od traganja za koliko-toliko realnim ishodištima. Svaki ozbiljan misaoni pokušaj treba se lišiti svakorsnih redukcija i pojednostavljenja na crti ponuđene destrukcije onoga čemu je povijesno odzvonilo te iskazati naklonost postupnom napuštanju ideologema, bez obzira na njihov predznak.

---

¹ Tekstovi koji čine ovaj tematski blok napisani su na temelju odabranih izlaganja sudionika okruglog stola, pod istim naslovom održana 26. studenoga 1994. povodom treće obljetnice osnivanja Instituta za primijenjena društvena istraživanja. Iznimka je prilog Nikole Skledara koji je za ovaj tematski blok dostavljen naknadno.

2.

Silno prijeti navada zdravog razuma. "Zdrav ljudski razum", napisao je Hegel, "predstavlja način mišljenja jednog vremena u kojem su sadržane sve predra-sude toga vremena: njime upravljaju misaone odredbe, premda on toga nije svjestan". Autentična znanost ne može a da ne bude "organizirana skepsa" što je opskrbljena antitijelima spram svih oblika "svetih istina". Racionalno-iskustvena provjerljivost njeno je neotuđivo načelo. U isti mah, ona se treba oduprijeti svakom obliku apsolutnog relativizma, kojim se sankcionira moć jačeg, a ne moć istine. Znanost zaslužuje to ime u mjeri u kojoj odolijeva svakom obliku gno-seologijske i etičke neosnovanosti koja se uspostavlja na vrelima neodgovorne samovolje. Ona to može ukoliko kultivira skeptičnost i aktivizam i prema sebi, koji treba izrastati iz imanentne logike vlastita bića. Tako se usmjeravajući, ona kao djelatnost nadilazi ono što joj je prirodno postavljeno kao granica, a što je uvjet posvemašnjeg duhovnosti i konstitutivni element antropologijske strukture.

Ovakva usmjerenost suočavana je s barem još jednom zamkom: odlaženjem u destrukciju kao samosvrhu. No, destrukcija je plodonosna ako razara strukturu neprijeporne interpretacije, duhovnog naslijeđa, i dalje se razrasta kao jedna dragocjena osobina u pothvatu što vodi stvaralačkoj konstrukciji.

3.

Popperov tehnologijski pristup² unutar znanosti ne podrazumijeva nego isklju-čuje izvjesne krajnje ciljeve povijesnog razvoja; on ostaje u međama stvarnih uvida u socijalnu situaciju kako bi se neke socijalne i osobne tegobe izbjegle ili pak – ako su se pojavile – ublažile i otklonile. Jedni, naime, pitaju koja će se posljedica pojaviti iz danog uzroka, polazeći od toga da se opće prilike na kojima izrasta taj uzrok potpuno zaobilaze; drugi se pak žele domoći zakona koji odre-đuju same opće prilike. Pođe li nam za rukom da zahvatimo i jedno i drugo, imat ćemo izvjesnost da smo na sigurnu putu k posvemašnjem uvidu i pouzdanijoj, utemeljenijoj spoznaji.

U znanosti, dakako, iznova tragamo za proučavanjem zakonomjernosti, odnos-no fiksiranjem bitnih uzročnosti stanja kojim smo nezadovoljni kako bismo ga postupno mijenjali. Neka vrsta znanstvenog realizma obvezuje nas da povjere-nje poklonimo postupnim promjenama nad koje se nadvija i stalno ih prati duhovno kritičko oko. To je, po Popperu, metoda postupnog izgrađivanja društva, odnosno oblikovanje novih društvenih ustanova ili pretvorba posto-jećih. Minuciozna analiza kojom se stalno uspoređuje očekivano i dostignuto najbolje je jamstvo postupnih ali kontinuiranih uzleta. Ona se pak osigurava

---

2

K. R. Popper, *The Open Society and Its Enemies*, London, Routledge and Kegan Paul, vol. I.

samo onda kad uspijemo zbroju neosporno otkrivenih uzroka pronaći pripadajuće misaono ležište i primjereni socijalno-povijesni kontekst.

4.

Posve je izvjesno da je stajalište o društvenom determinizmu osnova epistemologijskog i metodologijskog dosega društvene promjene. Valja lučiti između endogenog i egzogenog modela: dok su u prvom čimbenici promjene smješteni unutar društvenog sustava, dotle su u drugom izvanjski činitelji oni koji bitno utječu na ishodište promjene. Niti je moguće ustvrditi strukturu i doseg promjene bez pouzdanog teorijskog okvira, niti je moguće izvore i oblike društvenih promjena misaono dokučiti bez analitičkih okvira i kriterija za poredbenu raščlambu.

5.

K. Negel upravo nalazi da su ovo osnovna pitanja sociologijske teorije promjene: područje društvene promjene i odnosi unutar promijenjenih fenomena, oblici društvene promjene, kauzalno i funkcionalno objašnjenje promjena te proučavanje društvenih promjena sa stajališta ličnosti.³ Valja, međutim, poći od toga što je promjena uopće, kako se mijenjaju strukturne cjeline, koji su smjerovi i kakav je ritam promjena i, nadasve, uzroci, odnosno čimbenici promjene povijesne situacije i, dakako, uloga ličnosti i ideja u tim promjenama. Svagda je govor o trajnim činiteljima promjene, pa se polazi od užeg analitičkog okvira i ide k općenitijim. U tome je veoma važno odrediti međe društvenih promjena i način njihova izvođenja. Križanje znanstvenih disciplina u istraživanju i objašnjenju samih promjena utoliko je neodgodivo ukoliko se radi, paradoksalno, o razmjerno užem analitičkom okviru. U djelokrug istraživanja ulazi svakako usmjeravanje, dezorganizacija, prilagođavanje i otpori na društvene promjene. Može se dogoditi da raskorak između tehnologijskog napretka, tek uspostavljenog političkog ustroja i zatečenog stanja postane unutarnji impuls za stvaranje socijalno-duhovne klime samih promjena. Pri tome je neizbježno izvršiti prosudbu društvenog sustava koja se temelji upravo na utvrđenom podrijetlu i ciljevima promjene, zatim determinističkim tijekovima i mjestu pojedinca unutar njih.

6.

Zna se da je antropologijski optimizam vjera u bitnu izmjenu ljudske naravi. Stoga društveni i politički sustav, gradeći se u njegovoj sjeni i njime inspiriran,

³

T. Parsons, E. Šils, K. Negel, Dž. Pits, *Teorija o društvu*, knj. II., Vuk Karadžić, Beograd, 1969.

počiva na nedokazanoj pretpostavci po kojoj se ljudi u kratkom razdoblju mogu učiniti temeljito drukčijima, čak boljima. Jer, dobro i zlo u tome su ozračju različitog ranga: prvo je bit, supstancijalitet, a drugo je nešto efemerno, prolazno. Premda donekle i pretjeruje, Solženjicin je vjerojatno u pravu kada tvrdi da se ljudska narav mijenja gotovo istom brzinom kojom se mijenja geološki izgled zemlje.

Nezanemariv je, međutim, antropologijski pristup u utvrđivanju i objašnjavanju društvenih promjena, budući da je jedna od temeljnih potreba ličnosti upravo težnja za promjenom. Sociologijski aspekt ne može a da se ne križa s antropologijskom analizom u funkciji otkrivanja uvjeta razvoja ličnosti i autentičnih ljudskih potreba, jer – kako je ustanovio D. Lerner – na djelu je "evolucija sudjelujućeg društva i pokretljive ličnosti", koja je sva u znaku otvorenog projekta, učestalih dodira i osobite osjetljivosti na moć uživanja u probleme drugih.⁴

7.

Stagnantna društvena stanja, lišena važnijih strukturnih promjena, nukaju nas da im prilazimo na dvojak način, istodobno: s jedne strane, ustvrditi nepostojanje bilo unutrašnjih ili vanjskih uzroka društvene promjene i, s druge strane, ustvrditi koji čimbenici svojom prisutnošću izazivaju razmjernu socijalnu stagnaciju. Obično se pokaže da je na djelu zatvoreni društveni sustav i prevladavajući obrazac tradicionalnog načina mišljenja i ponašanja. A to, samo sobom, dobro suzuje, pa, ponekad, i onemogućuje racionalniji izbor između mogućih rješenja.

Nedvojbeno je da je svaka društvena promjena određen društveni proces; svaki proces, međutim, ne mora zacijelo donositi i promjenu. Neodgodivo je prići utvrđivanju specifičnog procesa evolucije na kojoj izrasta društvena integracija, što se posebno očituje između kulturnog i društvenog sustava, dok se ličnost javlja kao stjecište različitih utjecaja. Nudi nam se čitava lepeza više ili manje važnih čimbenika društvenih promjena u domeni biologijskog, demografskog, ekonomijskog, tehničkog, tehnologijskog, političkog, kulturnog, ideologijskog, vojnog i slično.

Po Swansonu, bitni analitički okviri sadržavaju: vrela društvene promjene, njezin smjer i društvenu organizaciju, organizacije koje potiču, čimbenike asimilacije društvenih promjena te njenu rutinizaciju.⁵ Svaki od ovih elemenata može biti oslonac za cjelovit analitički okvir, ali je on, zasebno uzet, misaono nemoćan sve dok se ne uspostavi kao cjelina što sukladno integrira ove okvire kao konstitutivne elemente te cjeline.

4

Lerner D., *The passing of tradicional society*; The Free Press, New York 1958.

5

Swanson E. Guy, *Social Change – Introduction to Modern Society series*; Sott, Foresman and Comp., Glenview-Illinois, 1971.

8.

Napokon, često se susrećemo s granicama sociologije u ovoj domeni. Nije li dostatno samo konstatirati i objasniti društvenu pojavu, a ne odvažiti se na prosudbu koliko je ona prilog napretku ili pak njegovu onemogućavanju? Razborito je upozoriti da je za hrvatsko društvo karakteristična neujednačenost ili neravnomjernost koja se ukazuje u više cjelina: a) u razvoju između posebnih područja, gospodarskih grana i, osobito, regija; b) u doseg i ritmu promjena određenih društvenih podsustava – gospodarskog, političkog i kulturnog i c) u neravnomjernoj raspodjeli socijalnih i osobnih tegoba na crti napretka s obzirom na regije, područja i socijalne slojeve.

SOCIAL SCIENCE AND SOCIAL CHANGE

Esad Ćimić

Institute for Applied Social Research, Zagreb

The author strives to demonstrate that it is not enough to conclude about or even to explain a social phenomenon; one should venture towards passing judgement aimed at evaluating some measure of progress or yet a measure that stands in its way. It is said in the paper that the characteristic of Croatian society is an unevenness manifested in the development of separate fields, economic branches and especially regions, and also in the scope and rhythm of changes and distribution of social and individual problems.

DIE GESELLSCHAFTSWISSENSCHAFT UND DIE GESELLSCHAFTSWANDLUNGEN

Esad Ćimić

Institut für die angewandten Gesellschaftsforschungen, Zagreb

Der Autor bemüht sich zu zeigen, wie es nicht genug ist, ein gesellschaftliches Phänomen festzustellen und auch zu erklären, es gilt, zur Beurteilung die dazu neigt, den Maßstab der Entwicklung oder den Maßstab ihrer Vereitelung zu bewerten, zu wagen. Es wird herausgestellt, daß für die kroatische Gesellschaft Unausgeglichenheit, die bei der Entwicklung zwischen den Sondergebieten, -entwicklungszweigen und besonders Regionen und weiterhin bei der Erreichbarkeit und dem Rhythmus der Änderungen und bei der ungleichmäßigen Verteilung der sozialen und persönlichen Schwierigkeiten zum Vorschein kommt, charakteristisch ist.